

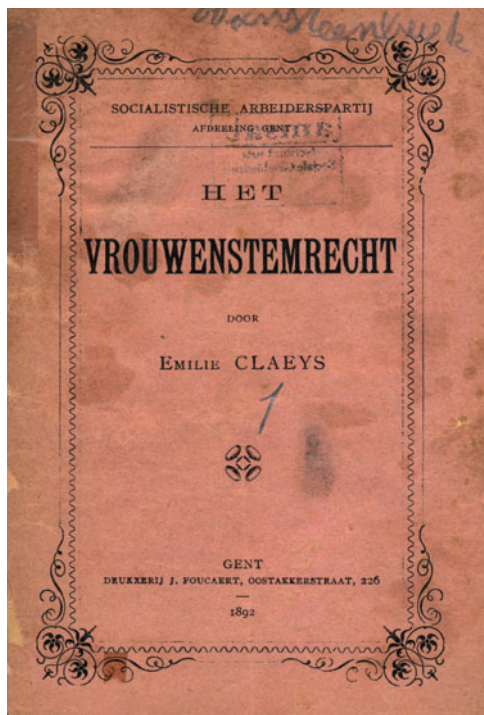

Emilie Claeys (1855–1943), een adepte van August Bebels 'vrije huwelijk' ?

**Een 'grote' oefening in historische
kritiek: het persoonlijke en het politieke
in een socialistisch-feministische strijd
aan het einde van de 19e eeuw**

In de historiografie van het Belgische socialisme is de naam van de Duitse sociaaldemocraat August Bebel en zijn controversiële concept van het 'vrije huwelijk' onlosmakelijk verbonden met de uitzonderlijke socialiste en feministe Emilie Claeys (1855–1943). De meer hagiografische versie van haar biografie luidt dat zij uit de Belgische Werkliedenpartij (BWP) werd gestoten, omdat ze Bebels theorie over liefde en huwelijk in praktijk zou hebben gebracht, met name door haar medeplichtigheid aan overspel in 1896. Al in 1996 werd dit in de 'Kleine oefening in historische kritiek' van Guy Vanschoenbeek in 'Brood & Rozen' weerlegd. Voortbouwend op Vanschoenbeeks aanzet, wil ik in deze bijdrage een 'grote' oefening in historische kritiek voorstellen, met name de systematische analyse van Claeys' gedachtegoed en van de actiepunten van de organisaties waarin zij actief was – een onderzoek dat tot nog toe niet werd gedaan en dat gebaseerd is op gedeeltelijk nieuw bronnenmateriaal. Wat is het verband tussen het privéleven van deze alleenstaande moeder uit de arbeidersklasse en haar feministisch-socialistische ideologie, met inbegrip van haar ideeën omtrent het huwelijk? Haar positie binnen de BWP moet eveneens herbekeken worden, want, hoewel de partij bekend staat om een gebrek aan effectief feministisch engagement, waren sommige socialistische voormannen toch aanhangers van Bebels theorieën over de vrouw en het huwelijk. Tot slot zal het schandaal dat vooral de katholieke pers creëerde rond Claeys' medeplichtigheid aan overspel, en dat het einde betekende van haar korte politieke carrière, vanuit dit bredere perspectief geïdentificeerd worden.

Emilie Claeys, ongedateerd (Amsab-ISG)

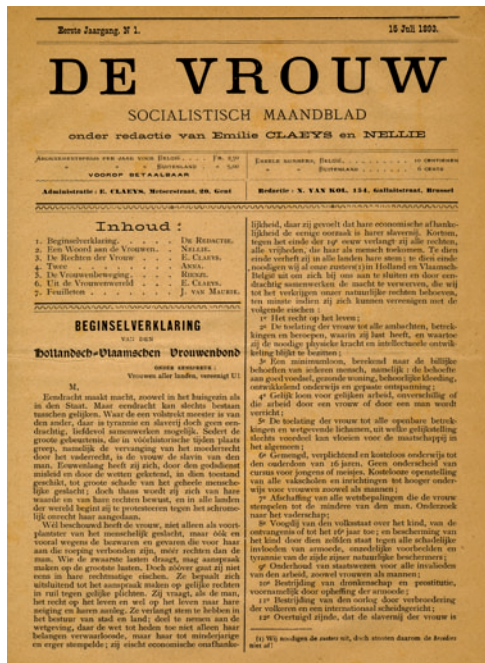
*“Of elk menschelijk
wezen heeft geene ware
rechten of allen hebben
dexelfde, en diegene wel-
ke stemt tegen het recht
van anderen verbeurt
van dien stond aan,
zijne eigene rechten”*

Citaat uit het pamflet van Emilie Claeys over het vrouwenstemrecht, 1892 (Amsab-ISG)

In de literatuur over het Belgische socialisme wordt August Bebel's boek *De Vrouw en het Socialisme* (1879), steevast verbonden met de figuur van Emilie Claeys. Claeys werd in 1855 geboren in een Gents arbeidersgezin met vier kinderen. Volgens een brief die ze in 1909 aan haar levenslange vriendin, de Nederlandse socialiste Nellie van Kol, schreef, werd Claeys na de vroegtijdige dood van haar vader naar een katholieke school gestuurd en trok ze in bij twee dames uit de bourgeoisie, die haar een 'beschaafde opvoeding' gaven. Toen haar moeder ziek werd, was Emilie verplicht een job aan te nemen in een weverij. Naar eigen zeggen werd ze verliefd op een man uit de burgerij, met wie ze twee dochters buiten de echt had, maar wiens familie hem verplichtte haar te verlaten.¹ Op het moment van de eerste 'sprong voorwaarts' van de Gentse socialistische beweging, werd Claeys lid van de Socialistische Propagandaclub voor vrouwen.² In 1891 nam ze het voorzitterschap van deze vrouwenvereniging op zich. Dit was het begin van een steile klim op de politieke ladder binnen de BWP: in 1893 werd ze als eerste vrouw opgenomen in de Landelijke Raad. Datzelfde jaar voerde ze mee campagne voor algemeen stemrecht (ook voor vrouwen) aan de zijde van de leiders van de Gentse sectie en maakte ze deel uit van de Belgische delegatie voor het internationale socialistische arbeiderscongres in Zürich. Claeys was de afgevaardigde voor Vlaanderen van de Union pour la solidarité des femmes, een feministische groep uit Brussel, die in december 1892 was opgericht en zich in november 1893 aansloot bij de BWP.³ In de zomer van 1893 richtte Claeys, samen met de nieuwe voorzitter van deze

Union, Nellie van Kol, een Nederlandstalige zusterorganisatie, de Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond, en het blad *De Vrouw*, op.⁴ Volgens de bestaande historiografie was de inhoud van *De Vrouw*, met name de verdediging van de vrije liefde, het neomalthusianisme en de theorieën over de vrouw van de Duitse sociaaldemocraat August Bebel (1840–1913), een doorn in het oog van de partijleiding, die opgelucht was toen Claeys' medeplichtigheid aan overspel in november 1896 aanleiding was om haar uit de partij te zetten.⁵ Aangezien ze “*la femme hors norme*” was, die Bebels controversiële ideeën over de liefde en het huwelijk in de praktijk bracht, werd ze verplicht om haar mandaten binnen de BWP op te geven.⁶ Ook al heeft Vanschoenbeek haar uitstoting uit de partij al ontkracht op basis van een gebrek aan bewijzen⁷, toch beweert men nog steeds dat Claeys delen van Bebels *De Vrouw en het Socialisme* publiceerde en dat ze een adeptte van de vrije liefde was.⁸

We kunnen echter grote vraagtekens plaatsen bij deze veronderstellingen. Een omvattende studie van de politieke ideeën van Emilie Claeys ontbreekt tot nog toe. Aan de hand van nieuwe of tot nog toe ongebruikte bronnen – de correspondentie van Claeys in het archief van Nellie van Kol en het blad *De Vrouw* – tracht ik deze lacune in de bestaande literatuur minstens gedeeltelijk op te vullen.⁹ Een systematische doorlichting van de inhoud van *De Vrouw* brengt aan het licht dat Claeys nooit over de vrije liefde of het vrije huwelijk heeft geschreven. Het was niet Claeys, maar Van Kol die Bebels boek in kwestie besprak in een reeks van negentien bijdragen in de eerste twee jaargangen (1893–1895) van

*“Eendracht maakt
macht, zoowel in
het huisgezin als
in den Staat.
Maar eendracht
kan slechts bestaan
tusschen gelijken”*

Citaat uit de beginselverklaring van de Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond, gepubliceerd in *De Vrouw*, 1893 (Amsab-ISG)

het tijdschrift. Als we willen weten of Claeys wel degelijk Bebels controversiële theorieën over het vrije huwelijk in de praktijk heeft gebracht, is het nodig om haar gedachtegoed en politiek activisme nader te onderzoeken, ten eerste in relatie tot haar privéleven, ten tweede in relatie tot de organisaties waarin ze actief was, en ten derde in vergelijking met het standpunt van de BWP ten opzichte van huwelijk en seksualiteit. Dit zal ons tot slot in staat stellen om haar verdwijning van het politieke toneel in 1896 te herevalueren.

“Wij, vrouwen, kunnen evenmin wachten op de redelijkheid der mannen ten onzen opzichte als de arbeiders kunnen wachten op den goeden wil der burgerij ten hunnen opzichte.”¹⁰

Emilie Claeys heeft zelf nooit geschreven over de vrije liefde – een vroeg 19e-eeuws utopisch-socialistisch concept – of over het vrije huwelijk – Bebels toekomstideaal van het huwelijk als een verbreekbare privéovereenkomst, in tegenstelling tot het toenmalige vrouwonderdrukkende huwelijk. Dit wil niet zeggen dat de invloed van Bebels socialistisch feminisme niet aanwezig was in haar denken, integendeel. In haar eerste politieke pamflet *Een woord aan de vrouwen*, ontleent ze tal van argumenten over huwelijk, religie en vrouwenstemrecht aan *De Vrouw en het Socialisme*, soms zelfs letterlijk.¹¹ Haar uitgangspunt is: “*De vijand is het persoonlijk bezit, dat, niet tevreden met den man tot slaaf te maken, de vrouw in dubbelen zin tot slaaf heeft gemaakt.*”¹² Dit stemt overeen met het vertrekpunt van Bebels analyse, namelijk dat de opheffing van de private eigendom de noodzakelijke voorwaarde is voor de transformatie van de samenleving naar een socialistische arbeiderscollectiviteit gebaseerd op gelijkheid tussen man en vrouw.¹³ In zijn boek wordt de onderdrukking van de vrouw in de eerste plaats toegeschreven aan haar economische afhankelijkheid van haar echtgenoot. Naast vrouwenstemrecht, waren het recht op arbeid en economische onafhankelijkheid van de vrouw de belangrijkste streep punten van Claeys. Op het internationale socialistische arbeiderscongres in Zürich in 1893 verzette ze zich vurig tegen de aparte wettelijke bescherming van vrouwenarbeid, een minderheidsstandpunt dat zelfs niet door haar collega’s binnen de BWP gedeeld werd. De meerderheid van Belgische socialisten zag de arbeidster immers als een concurrente van de man op de arbeidsmarkt en pleitte eerder voor de terugkeer van de vrouw naar de haard.¹⁴ De argumentatie en de alternatieven die Claeys voorstelt, zijn duidelijk geïnspireerd op Bebels visie: “*De economische onafhankelijkheid van de vrouw is de eerste voorwaarde voor haar bevrijding.*”¹⁵ De aparte bescherming van de vrouwenarbeid zou ongehuwde moeders van hun inkomen beroven en in de prostitutie drijven als enige overblijvende alternatieve broodwinning. Overeenkomstig de analyse in *De Vrouw en het Socialisme*, lagen volgens Claeys de oplossingen in gelijk loon voor gelijk werk, de collectivisering van het huishouden (wasserijen etc.), gelijk onderwijs voor meisjes en jongens, en het onderhoud van alle kinderen door de staat.¹⁶

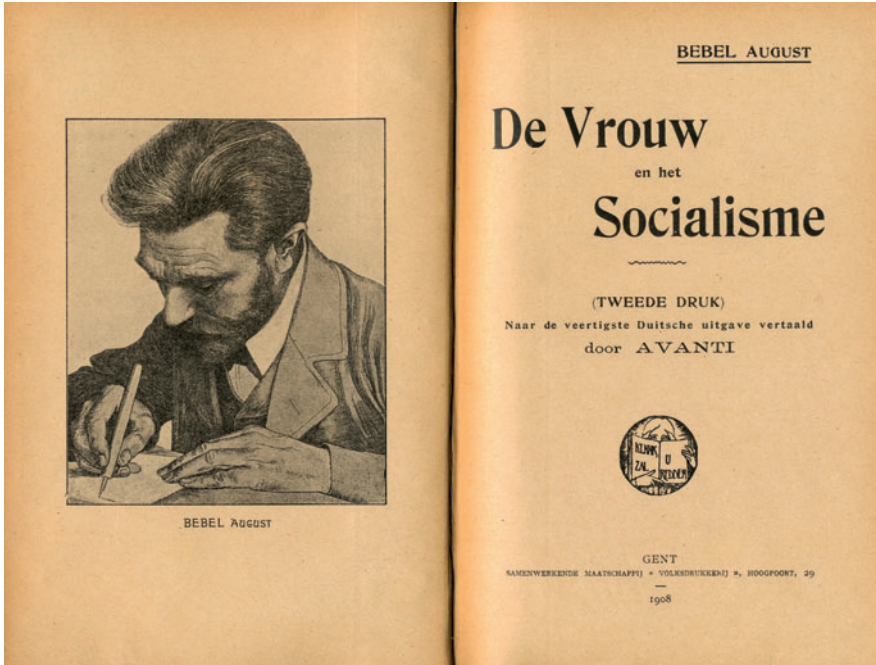
Nellie van Kol in
haar tuin, 1912
(IIAV, Amsterdam)

In *De Vrouw en het Socialisme* vormen deze fundamentele hervormingen de basis voor het einde van de onderdrukking van vrouwen. Wanneer vrouwen economisch onafhankelijk zijn, kunnen ze als gelijke partner een vrij huwelijk aangaan, een ontbindbare privéovereenkomst, zonder staatstussenkomst, die uitsluitend gebaseerd is op liefde en wederzijds respect. Dit in scherp contrast met het toenmalige huwelijk dat vaak uit financiële noodzaak werd afgesloten en waarin vrouwen volkomen rechteloos en ondergeschikt waren aan de maritale macht van hun echtgenoot.¹⁷ Claeys ging niet zover dat ze het vrije huwelijk verdedigde. Ze beperkte zich tot een scherpe kritiek op het huwelijk, naar analogie met Bebel's visie. Het was een 'koophuwelijk', het toppunt van vrouwelijke slavernij, waarbij de vrouw, verplicht tot gehoorzaamheid aan de man, zijn eigendom werd: "*Wij vrouwen hebben dus een dubbele strijd te voeren. Wij hebben ons niet alleen vrij te maken tegenover den kapitalist-uitbouter, maar ook tegen den alleenheerschenden echtgenoot.*"¹⁸ Volgens Bebel was het bestaande huwelijk erger dan prostitutie. Een echo daarvan vinden we ook bij Claeys: "*Hoe men het aanpakke of niet, met hoeveel pracht en feestelijkheid men het ook omgeve, het is een feit dat een vrouw die huwt zich verkoopt, niet alleen naar het lichaam maar ook naar den geest.*"¹⁹ In een artikel over zeventien gevallen van huiselijk geweld en passiemoorden door mannen, toonde ze zich ook voorstander van de mogelijkheid tot echtscheiding. Deze tekst is een van haar meest virulente aanvallen op het huwelijk: "*Niet genoeg dat wetten en zeden de vrouw gekoord en gebonden aan de grillen en de boze luimen eens mans overleveren, niet genoeg dat zij*

hem vrij laten om over haar persoon, haar arbeid en bezittingen naar goeddunken te beschikken, hij matigt zich op de koop toe nog het recht aan, naar believe over haar leven te beslissen. [...] Terwijl zij van de vrouw eerbied en gehoorzaamheid verlangen, behouden zij zich het recht, haar te minachten en bloedig te beledigen. Terwijl zij van haar onbevleete trouw vorderen, behouden zij zich het recht voor andere vrouwen te verleiden en te verlaten. [...] Gij behoort ons toe met lijf en ziel, wij nemen en verlaten u als wij zulks goedvinden, gij zijt immers onze slavinnen bij de wet en bij zeden. Wij willen u lief, deemoedig, onderworpen, vol toewijding en ijver, kruipend als een hond welke de hand likt die hem kastijdt. Wee u als gij waagt het hoofd te verheffen en tegen ons in opstand te komen, wij vertrappen u!”²⁰

Claeys’ scherpe pen kan gemakkelijk geïnterpreteerd worden als getuigend van een antimannenhouding, zoals verschillende auteurs menen. Ze schrijven dit toe aan het feit dat ze in de steek werd gelaten door de vader van haar kinderen.²¹ Voorzichtigheid is geboden met dit soort psychologische veronderstellingen, waarbij het doen en laten van vrouwen wordt verklaard vanuit hun relatie tot mannen – een genderstereotiepe en daarom verdachte analyse.²² Bovendien beschikken we in het geval van Emilie Claeys over te weinig bronnen om daarover een onderbouwde uitspraak te doen. Haar sarcastische virulentie moet in de eerste plaats gelezen worden als een fundamenteel verzet tegen onrechtvaardigheid, tegen de onderdrukking van vrouwen, die zij als beledigend ervoer. Claeys toonde geen greintje begrip voor argumenten tegen de emancipatie van vrouwen, waarvan ze de inherente contradicties met harde ironie aan het licht bracht. Dit wil niet zeggen dat Claeys’ persoonlijke ervaringen geen inspiratiebron vormden voor haar politieke denken. Dat zien we onder meer in haar kritiek uit 1894 op een wetsvoorstel dat een beperkte vorm van onderzoek naar het vaderschap wilde toelaten. Onderzoek naar het vaderschap was tot in 1908 verboden, wat inhield dat alleenstaande, ongehuwde moeders op geen enkele manier een bijdrage van de vader in het onderhoud van hun kinderen konden afdwingen. Claeys verzette zich tegen de opvoedingsplicht door de vader van het natuurlijke kind zoals die in het wetsvoorstel was voorzien, aangezien dit de vaderlijke macht over onwettige kinderen zou installeren. Dit zou immers betekenen dat de moeder, overeenkomstig het huwelijksrecht, alle rechten en medezeggenschap over haar kinderen verloor: *“Als we dit laatste artikel goed verstaan, zegt het eenvoudigweg tot de vrouw: in ruil van den onderstand u door den vader gegeven, zult gij afstand doen van het u onvervreemdbaarste recht: het recht op uw eigen kinderen! In ruil eener ellendige aalmoes, verkrijgt de man het zelfde meesterschap op zijne natuurlijke als op zijne wettige kinderen.”*²³

Wat cruciaal blijkt te zijn geweest voor Claeys was haar onafhankelijkheid als vrouw en moeder. In de brief aan Van Kol uit 1909 schreef ze dat ze geen spijt had van de buitenechtelijke relatie met de vader van haar dochters: *“Immers, ware zulks niet gebeurd, dan was het bijna zeker dat ik een werkmans had gehuwd, mijn huis vol kinderen had gekregen en in den dagelijkschen sleur zou zijn ten onderen gegaan.”*²⁴ Die onafhankelijke houding vindt men in al haar artikels en pamfletten, waarin een grote nadruk ligt op de autonomie en het gevoel van eigenwaarde van de vrouw.²⁵

Emilie Claeys was zeker geïnspireerd door Bebels socialistisch feminisme (Amsab-ISG)

Ondanks haar kritiek op het bestaande huwelijk, verdedigde Claeys nooit het alternatief van de vrije liefde of het vrije huwelijk. Bovendien deelde ze Bebels visie op seksualiteit niet. In *De Vrouw en het Socialisme* werd het seksuele verlangen beschreven als volstrekt natuurlijk, zowel bij mannen als bij vrouwen. De seksuele bevrediging was niet immoreel, was een strikt persoonlijke aangelegenheid en even noodzakelijk als eten en drinken.²⁶ Claeys daarentegen, verkoos onthouding als geboortebeperkend middel en volgens de gedetailleerde analyse van Hedwige Peemans-Poullet, beschouwde ze het seksuele verlangen als een 'plaag' voor de mensheid.²⁷

Een ander belangrijk verschil tussen het gedachtegoed van Claeys en dat van Bebel betreft de relatie tussen socialisme en feminisme. In *De Vrouw en het Socialisme* primeert klasse op sekse: de klassenstrijd is de essentie en het vrouwenvraagstuk is daaraan ondergeschikt. De gelijkheid tussen mannen en vrouwen zal pas verwezenlijkt kunnen worden in de socialistische samenleving. Claeys daarentegen wilde niet wachten tot na de hypothetische socialistische revolutie en verdedigde de emancipatie van de vrouw in het hier en nu.²⁸ Zoals ik verder zal argumenteren, is deze tegenstelling cruciaal voor een goed begrip van haar positie binnen de BWP.

“Nous laissons dans l'ombre cette question brûlante qui ne sera probablement élucidée que dans un demi-siècle!”²⁹

Er is ook een meer praktische reden voor de stilte van Claeys met betrekking tot het vrije huwelijk. In het tweede nummer van *De Vrouw* kondigde Van Kol een werkverdeling aan binnen de redactie: Claeys, die als arbeidster ervaring had met het harde echte leven, zou schrijven over zaken van direct belang, terwijl Van Kol haar lezers zou onderhouden over boeken die ze zelf niet konden lezen, onder meer Bebels *De Vrouw en het Socialisme*.³⁰ Aangezien Claeys, in tegenstelling tot Van Kol, zweeg over de vrije liefde of het vrije huwelijk, beschouwden ze dit klaarblijkelijk niet als een zaak van onmiddellijk belang voor het lezerspubliek uit de arbeidersklasse dat ze voor ogen hadden. Dit wordt bevestigd door de beginselverklaring van hun Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond, waarin de hervorming van de huwelijkswetgeving niet prominent aanwezig is en enkel impliciet aan bod komt.³¹

Van Kol verdedigde wel de vrije liefde in haar bijdragen in *De Vrouw*. Het natuurlijke ideaal was volgens haar een monogame relatie, uitsluitend gebaseerd op liefde: *“Ik voor mij versta daaronder ook die verbintenissen die niet op het stadhuis gesloten worden, maar daarom niet minder ernstig en blijvend zijn.”*³² Ze verklaarde zich voorstander *“van de vrije liefde, mits eerlijk en trouw, omdat ik huwelijk onzer dagen in 9 van de 10 gevallen zoo onwaardig, zoo onzedelijk vind...”*³³ In haar lange bespreking van *De Vrouw en het Socialisme*, verwees ze niet naar het vrije huwelijk van Bebel, maar pleitte ze voor een soort proefhuwelijk van een jaar waarbij nog enige externe controle werd uitgeoefend: *“Zij mogen vóór den afloop van het proefjaar van elkander gaan indien zij het niet bij elkaar kunnen uithouden, doch geen van beiden mag vóór dien tijd een nieuwe verbindtenis [sic] aangaan... Een breidel moet er zijn voor den hartstocht, dus een minimum duur voor de verbindtenis, totdat de menschen zoo hoog staan dat men alles aan hun gevoel voor zedelijkheid kan overlaten. Een proefhuwelijk van één jaar is al kort genoeg; een korter tijdsverloop zou kunnen leiden tot een nieuwen vorm van prostitutie.”* En ze voegde er nog aan toe: *“Waar het huwelijk zoo gemakkelijk oplosbaar is, daar vervalt natuurlijk de tegenstelling tusschen het huwelijk en de vrije liefde die thans aan de orde van de dag is.”*³⁴

In haar inaugurale rede voor de *Union pour la solidarité des femmes*, verdedigde ze wel het vrije huwelijk.³⁵ Ze bekritiseerde de dubbele seksuele moraal: *“Or, il n'y a qu'une seule morale: l'amour de l'humanité. Et c'est de cette source unique et pure, que doivent découler les lois de l'union sexuelle. Je ne sais pas dans quel sens la question sera résolue à l'avenir; si, écoutant la nature et les passions, on donnera plus de libertés, ou bien, si, obéissant à une morale plus sévère, on mettra plus de freins. Quoi qu'il en soit, nous autres femmes, nous exigeons qu'on soit juste. Plus de libertés, soit; mais alors aussi pour nous. Plus de freins, soit encore; mais alors aussi pour les hommes.”* In haar commentaar op de gangbare minachting voor ongehuwde moeders, gaf ze blijk van een erg vooruitstrevende visie op de vrouwelijke seksualiteit: *“Mais où donc est la faute si la femme se donne entièrement à l'homme qu'elle aime? La même chose arrive dans le mariages d'amour, tandis que dans les mariages de calcul les caresses se payent comme dans les unions les plus passagères. [...] Pour moi, une union libre, pourvu qu'elle*

soit basée sur l'amour et l'estime, est aussi morale que le meilleur mariage."³⁶ Het vrije huwelijk staat niet gelijk aan losse seksuele contacten zonder enige verantwoordelijkheid voor de mogelijke gevolgen. Dankzij een goede opvoeding moeten jongeren leren zich bedwingen tot ze iemand ontmoeten die hun liefde waardig is. Van Kol verkoos periodieke onthouding of zelfs kuisheid, omdat kuisheid respect voor de vrouw betekent. In de toenmalige omstandigheden pleitte ze voor het gebruik van anticonceptiva, omdat ze haar *"ellendige, zieke en nerveuze geslacht"* niet in staat achtte tot onthouding.³⁷

Deze enigszins tegenstrijdige opvattingen kunnen enkel verklaard worden door de spanning tussen pragmatisme en idealisme. In de context van het vrouwonderdrukkende huwelijk en de dubbele moraal, stelde Van Kol het vrije huwelijk voor als een alternatief en pleitte ze voor contraceptiva. In de toekomst zou een proefhuwelijk, met voorzorgsmaatregelen voor eventuele kinderen, een antwoord kunnen bieden op de vraag *"hoe de monogamie, het ideaal-huwelijk, kan worden overeengebracht met de eischen en de eigenaardigheden der menschelijke natuur"*.³⁸ Het ultieme ideaal zou de hoogste zedelijkheid zijn, mét onthouding en vermoedelijk, een echt vrij huwelijk: *"Ons aller streven moet zijn een geslacht te kweeken, voor hetwelk de sexueele drift geen geesel, maar een middel tot edel menschelijk genot is; en dat zich genoegzaam weet te beheersen om haar te verheffen tot den rang, die haar, om hare gevolgen, wezenlijk toekomt: tot dien van edelste aller menschelijke aandriften."*³⁹

Een gelijkaardig spanningsveld tussen concrete eisen en toekomstidealen vinden we in het programma van de Union pour la solidarité des femmes. In tegenstelling tot de beginselverklaring van de Hollandsch-Vlaamsche Vrouwenbond, werd in het eisenpakket van deze Brusselse kring van vooral burgervrouwen veel plaats ingeruimd voor de hervorming van het huwelijksrecht. De Union eiste gelijke rechten voor de vrouw in alle opzichten (burgerlijk, politiek, economisch, intellectueel enz.), onder meer eigendomsrechten voor de gehuwde vrouw en gelijke rechten voor moeders en ook bescherming van de vrouw tegen misbruiken van de maritale macht. Volstrekt gelijke rechten zijn niet compatibel met het behoud van de maritale macht van de man. Mogelijk is de eis voor bescherming dus een voorlopige tussenoplossing om de excessen van de maritale macht in te dijken. Verder werd een hervorming van de bepalingen met betrekking tot echtscheiding en overspel bepleit: de redenen voor echtscheiding en de plicht tot huwelijkstrouw moesten dezelfde zijn voor beide geslachten en overspel moest uit de strafwet gehaald worden.⁴⁰ Het programma verwees niet naar het vrije huwelijk, maar in een brief aan de feminist Louis Frank, legde de secretaris van de Union uit: *"Je sais que deux membres de la Ligue [belge du droit des femmes] ont prétendu que nous sommes partisans de l'amour libre, cela est faux, c'est tout au plus que nous tolérons l'union et non l'amour libre. Depuis que nous nous occupons de féminisme nous ne nous sommes jamais nettement prononcées à cet égard. Nous laissons dans l'ombre cette question brûlante qui ne sera probablement élucidée que dans un demi-siècle!"*⁴¹

Het is duidelijk dat deze intellectuele en middenklasse- of burgervrouwen in de marge van de BWP bij de verdediging van het vrije huwelijk in de eerste plaats een ideaal voor ogen hadden. Het vrije huwelijk maakte deel uit van het debat over een toekomstige betere samenleving. Van Kol en de leden van de Union gaven een duidelijk feministische invulling aan de hervorming van het huwelijksrecht en keurden de individuele keuze voor een vrij huwelijk, als een alternatief voor de dubbele morele standaard en de rechteloosheid van de vrouw in het bestaande huwelijk, niet af. Vermoedelijk brachten ze deze ideeën echter zelf niet in praktijk.⁴²

Het is erg opvallend dat Claeys, wanneer ze in *Vooruit* verslag uitbracht over de inaugurale rede van Van Kol voor de Union, het deel over het vrije huwelijk wegliefte.⁴³ Vond ze dit onderwerp irrelevant voor de lezers uit de arbeidersklasse die veel belangrijker problemen hadden dan een ideale socialistische huwelijksvorm of was het eenvoudigweg veel te controversieel voor de BWP?

**“Vrije liefde, leven als katten en kattinnen,
dat heeft geen enkele socialist gewild.”⁴⁴**

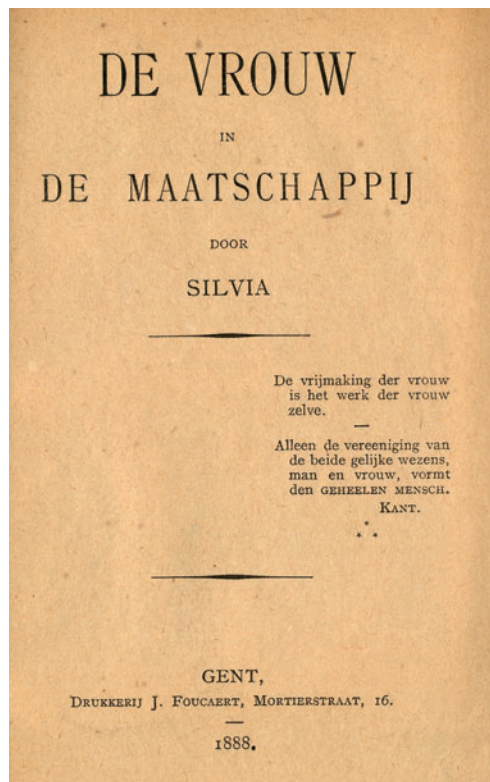
In hetzelfde jaar dat Claeys op het socialistische politieke toneel verscheen, werd de Nederlandse vertaling van Bebel's boek uitgegeven door de Gentse socialisten en ten eerste aanbevolen in *Vooruit*.⁴⁵ Maar, zoals de vertaler zelf in zijn inleiding al aangaf, was het grote succes van het boek eerder te danken aan belangstelling voor Bebel's scherpe analyse van het kapitalisme dan aan zijn visie op de vrouw.⁴⁶ In 1913 verklaarde Emile Vandervelde dat, hoewel Bebel's meesterwerk een must was voor elke goede socialist, dit allerm minst betekende dat men geacht werd ook diens ideeën over het huwelijk en het gezin te delen.⁴⁷ In 1891 besprak de prominente Brusselse socialist Louis Bertrand *De Vrouw en het Socialisme*. Hij legde uit dat Bebel een *union libre* voorstond waarin de vrouw gelijk was aan de man; een moedige conclusie, die uiteraard enggeestige en hypocriete mensen choqueeerde. Hij voegde eraan toe: “*Personnellement nous ne voulons pas prendre parti, car [...] la transformation économique de la société amènera avec elle, sans aucun doute, d'autres transformations, d'autres arrangements dont on ne se doute pas et ce pour arriver à rendre l'humanité à la fois plus heureuse et plus libre.*”⁴⁸ Deze ambivalentie en aarzeling is symptomatisch voor de houding van de BWP ten opzichte van huwelijk en seksualiteit en daaraan verbonden het vrouwenvraagstuk. In het algemeen achtte men deze kwesties ondergeschikt aan het arbeidersvraagstuk: de economische transformatie naar een socialistische samenleving zou automatisch de emancipatie van de vrouw met zich meebrengen. In principe ijverde de BWP voor gelijke rechten voor vrouwen. In de praktijk echter waren vrouwenrechten allesbehalve prioritair en hield de meerderheid binnen de partij er erg traditionele denkbeelden op na.⁴⁹

Aangezien het vrouwenvraagstuk, het huwelijk en seksualiteit niet van onmiddellijk belang waren voor de BWP, konden verschillende en zelfs tegengestelde ideeën naast elkaar bestaan binnen de partij. Enerzijds waren vele socialisten voor-

stander van 'de vrouw aan de haard'. Anderzijds kon een meer progressieve en intellectuele groep meer emancipatorische ideeën ventileren. Het meest uitgesproken was Jules Destrée, die verklaarde dat elke goede socialist noodzakelijkerwijze een feminist moest zijn.⁵⁰ Hij bepleitte verregaande feministische hervormingen, met als eindpunt de transformatie van het huwelijk in een *union libre*, die hij omschreef als een "*union de l'affection*" die zou primeren op de "*union par la loi*".⁵¹

Wanneer we naar de directe context kijken waarbinnen Claeys haar feministisch activisme ontwikkelde, dan zijn we een heel eind verwijderd van dit intellectuele socialisme. De grote en toonaangevende Gentse socialistische sectie rond de coöperatie Vooruit, staat bekend om haar pragmatisme. Het Gentse model was, veel meer dan het Brusselse, gebaseerd op actie door en voor de arbeiders.⁵² Volgens Claeys bestond de Socialistische Propagandaclub voor vrouwen hoofdzakelijk uit ongeletterde vrouwen, die in de periode voorafgaand aan haar leiderschap, sterk gedomineerd werden door mannen. Het kostte haar erg veel moeite om een feministisch bewustzijn bij deze vrouwen op te wekken en een einde te maken aan hun onderdanigheid ten aanzien van de Gentse socialistische leiders.⁵³ In de periode voordat Claeys het voortouw nam, was het discours van de vrouwenclub inderdaad erg traditioneel.⁵⁴

Een aantal elementen doen vermoeden dat de introductie van het vrouwenvraagstuk in het Gentse socialisme het resultaat is van contacten met Nederlandse socialisten die in de jaren 1880 naar Gent kwamen om stage te lopen.⁵⁵ Het eerste pamflet over vrouwenrechten dat de

*“De
vrijmaking
der vrouw is
het werk der
vrouw zelve”*

Het eerste pamflet over vrouwenrechten dat de Gentse socialisten in 1888 publiceerden, was geschreven door een Nederlander (Amsab-ISG)

Gentse socialisten publiceerden, was bijvoorbeeld geschreven door Silvia, een pseudoniem voor de Nederlander J.W. Gerhard, die in 1891 Bebel's *De Vrouw en het Socialisme* naar het Nederlands vertaalde.⁵⁶ Verder namen Henri en Nellie van Kol, tijdens hun Europees verlof uit Nederlands-Indië (1884–1886), deel aan socialistische activiteiten in Gent en toen ze naar de kolonie terugkeerden, bleef Nellie artikelen publiceren in *Vooruit*.⁵⁷ Na hun definitieve terugkeer naar Europa, vestigde het koppel zich in België en zoals reeds toegelicht, werd Nellie van Kol de belangrijkste politieke partner en levenslange vriendin van Emilie Claeys. Bovendien was in 1891 ook J.K. van der Veer, een vertrouweling van de Nederlandse anarchist F. Domela Nieuwenhuis, een belangrijke medestander van Claeys in haar strijd binnen de BWP om vrouwenstemrecht op te laten nemen in de campagne voor algemeen stemrecht.⁵⁸

Een ander aspect dat verder onderzoek verdient, is het feit dat de meeste wegbereders van de organisatie van de Gentse socialistische vrouwen, sympathiseerden met het anarchisme, zoals Van der Veer en later Karel Beerblock⁵⁹, of zelfs met de communebeweging, zoals Aimé Bogaerts⁶⁰, een goede vriend van Claeys. Van Kol noemde zichzelf een 'gevoelssocialiste', in tegenstelling tot de wetenschappelijke socialisten.⁶¹ Bestond er een marginale onderstroom van een ouder anarchistisch of zelfs utopisch socialisme in Gent, dat meer aandacht besteedde aan het vrouwenvraagstuk, het huwelijk en seksualiteit?

Algemeen gezien getuigde de arbeidersbeweging rond *Vooruit* echter van een oppervlakkige visie op het vrije huwelijk of de vrije liefde. In de krant *Vooruit* verschenen sporadisch reacties op de beschuldigingen van politieke tegenstanders als zou het socialisme leiden tot vrije liefde. Uit deze artikelen spreekt een erg beperkt begrip van de vrije liefde, die geassocieerd werd met promiscuïteit en overspel: "Die nu de vrije liefde in praktijk zetten zijn uwe lekkere fabrikanten, de katholieken niet uitgezonderd, wel integendeel. Het is algemeen bekend dat de meesten hunner maitresses hebben."⁶² *Vooruit* gaf wel kritiek op de dubbele seksuele moraal en de onderdrukking van de vrouw in het huwelijk, en pleitte voor de mogelijkheid tot echtscheiding, maar stelde de vrije liefde gelijk aan dierlijk gedrag: "Vrije liefde, leven als katten en kattinnen, dat heeft geen enkel socialist gewild, maar allen willen wij vrijheid in den keus van de man of de vrouw; vrijheid gedurende het huwelijk, hem of haar te verlaten wiens karaktertrekken of handelwijze het bijeenblijven tot een hel maken; wij willen waarborg van bestaan door de maatschappij voor hen die, na de scheiding, in hunne eigene behoeften niet kunnen voorzien, opdat zij geen beletsel van de vrijheid van moeder of vader zouden worden."⁶³

Dit beperkte inzicht in de alternatieven voor het bestaande huwelijk wordt bevestigd door het feit dat *Vooruit* geen onderscheid maakte tussen het oudere utopisch socialistische idee van de vrije liefde en Bebel's latere en gematigder versie van het vrije huwelijk. Toen het schandaal rond Claeys' medeplichtigheid aan overspel losbrak, reageerde de Brusselse krant *Le Peuple* op de retorische aantijging van de liberalen en de katholieken dat Claeys' ontslag uit de partij inconsequent was, aangezien ze toch eenvoudigweg Bebel's theorie in de praktijk had gebracht. *Le Peuple* ge-

bruikte de term “*union libre*”, maar *Vooruit*, die de tekst twee dagen later publiceerde, vertaalde dit stelselmatig als “*vrije liefde*”.⁶⁴ De reactie op de affaire-Claeys toont eens te meer de ongemakkelijke en gereserveerde houding van de Belgische socialisten met betrekking tot alternatieve ideeën omtrent huwelijk en seksualiteit: “*Merken wij eerst en vooral op dat Bebel in de voorrede van zijn boek, zelve verklaart, dat deze gedachten slechts hem persoonlijk verbinden en hij verzoekt zijne tegenstrevers, ze op den rug zijner partij niet te schuiven. Bebel is daarenboven een voorbeeldige huisvader die zijne kinderen verafgoedt en er nooit aan gedacht heeft, de vrije liefde te prediken in de tegenwoordige inrichting der maatschappij. Daarbij zijn vele socialisten, Hector Denis, onder anderen, volkomen vijandig aan de theorie van Bebel.*”⁶⁵

“*La vierge rouge de Gand*”⁶⁶

In het leven van Emilie Claeys was het persoonlijke op verschillende vlakken politiek. Haar ervaringen als alleenstaande moeder uit de arbeidersklasse waren een inspiratiebron voor haar politiek activisme, maar haar privéleven was ook de oorzaak van haar politieke ondergang. Op 6 oktober 1896 publiceerde de katholieke krant *Het Volk* onder de titel *Groot schandaal! Socialism [sic] in praktijk!* een groot voorpagina-artikel waarin Claeys beschuldigd werd van medeplichtigheid aan overspel.⁶⁷ Ze reageerde op de beschuldigingen met de verklaring dat er wel degelijk een man bij haar inwoonde, maar dat hij slechts een betalende gast was, die inderdaad zijn vrouw had verlaten, om redenen waar zij niet over wilde oordelen. De klacht van overspel die Frans Vanderhaeghens vrouw tegen haar echtgenoot had ingediend, liet Claeys naar eigen zeggen koud, want “*eerlijke mensen hebben niets te vrezen*”.⁶⁸ Enkele dagen later kondigde *Vooruit* aan dat Claeys een klacht tegen *Het Volk* had ingediend.⁶⁹ Een maand later, op 9 november 1896, werd Vanderhaeghen op heterdaad betrapt op overspel met Claeys. De volgende dag werd dit publiek gemaakt door *La Flandre Libérale*.⁷⁰ *Vooruit* reageerde met de mededeling dat Claeys, op dat moment uitgever van deze krant, vervangen was zodra het bestuur kennis had genomen van deze feiten.⁷¹ Volgens de historicus Vanschoenbeek werd Claeys echter niet uit de partij gestoten en was haar verwijdering als uitgever van *Vooruit* enkel juridisch gemotiveerd.⁷² *Vooruit* was inderdaad mild voor Claeys: “*Wij betreuren [deze zaak] voor Emilie Claeys en voor de goede en vele diensten die zij aan de partij bewees. De partij zelve is in niets getroffen door dit voorval dat bij de werklieden eene uitzondering is en bij een groot deel der bourgeoisie de regel is geworden. Eene partijgenootte is bezweken en hare val is een dergenen die innig verbonden zijn aan de wanverhoudingen in de huidige samenleving aan den tegenspoed en de wisselvalligheden die sommige ongelukkigen in hun leven treffen.*”⁷³

Het valt echter niet te ontkennen dat Claeys verwickeld geraakte in een hevige strijd omtrent respectabiliteit en zedelijkheid tussen socialisten aan de ene kant en liberalen en katholieken aan de andere. De socialisten beschuldigden de burgerij en de kerk van promiscuïteit, decadentie en perversie, terwijl liberalen en katholieken de vrije liefde verketterden als een pleidooi voor zedenverwildering – ver-

Tolérance. — Justice. — Paix. — Humanité. — Amour.

1re ANNÉE

20 NOVEMBRE 1892

N° 2

LA REVENDICATION
DES
DROITS FÉMININS

REVUE MENSUELLE

Organe du mouvement féminin en Belgique

SOMMAIRE :

1. Si les femmes savaient !	7. Le 4 ^e Congrès de la Paix.
2. L'émancipation de la femme.	8. L'électorat et l'éligibilité des femmes.
3. Causerie d'automne.	9. Le mouvement féminin à l'étranger.
4. Œuvres et Institutions féminines en Belgique.	10. Nouvelles et informations.
5. Correspondance.	11. Petite chronique.
6. Les Travailleuses belges.	12. Actes officiels.

ABONNEMENTS :

BELGIQUE :	ÉTRANGER :
UN AN. FR. 2,50	UN AN. FR. 3,50

POUR ABONNEMENTS ET SOUSCRIPTIONS :

S'adresser par écrit à Mademoiselle LA NAUZE, Secrétaire-Trésorière

25, Rue du Marché-au-Bois, 25

—X BRUXELLES X—

wijten die voortdurend heen en weer werden geslingerd in de maanden oktober en november 1896, door *Het Volk* omgedoopt tot “*Emilie Claeys maanden*”.⁷⁴ De vrije liefde was allesbehalve een centraal actiepunt van de BWP of van Claeys zelf, maar haar medeplichtigheid aan overspel was de gedroomde gelegenheid voor antisocialisten om een schandaal te creëren rond het socialisme in het algemeen. Claeys werd een “*helledroesem*” genoemd, “*een wijf zonder godsdienst*”, dat haar “*geile oogen*” had laten vallen op een brave huisvader: “*Niet tevreden haren naam te leenen om de zedeloosheden, de walgelijke slaafsprediking van de roode leer onder de ongelukkige bedrogen werkersbevolking te verspreiden, stelt zij haar eigen handel en wandel als voorbeeld van uitvoering der roode stellingen.*” Vrouwen werden gewaarschuwd: “*De leer der vrije liefde, die een afhankelijkheid en een natuurlijk uitvloeisel van het socialisme is, brengt uwe mannen ertoe te handelen gelijk die plichtvergeten vader, die door Emilie Claeys werd verleid.*”⁷⁵ Dit artikel uit *Het Volk* werd zelfs heruitgegeven en verspreid als aparte brochure voor de antisocialistische propaganda.⁷⁶

Als politiek activiste kleurde Claeys buiten de lijnen van aanvaardbaar vrouwelijk gedrag. Haar privéleven werd onder vuur genomen in een poging haar publieke autoriteit te ondergraven. “*La vierge rouge de Gand*” noemde de katholieke krant *Le Bien Public* haar, een allusie op de Franse communarde Louise Michel en een ironische verwijzing naar een benaming “*commonly applied to unmarried women in the late nineteenth century, [...] who were often portrayed either as asexual saints or as strong women whose sexuality was sublimated into wider spheres of action*”.⁷⁷ Claeys was niet enkel politiek actief, als ongehuwde moeder overtrad ze ook de dubbele moraal voor vrouwelijk seksueel fatsoen. Voor *Vooruit* was dit geen probleem. Ze belichaamde immers het socialistische cliché van het arme arbeidersmeisje dat verleid en verlaten werd door een achteloze burgerman: “*Het Fondsenblad verwijt aan Emilie Claeys dat zij eene familie heeft, zonder getrouwd te zijn. Het is lafhartig, iemand, en vooral eene zwakke, onbeschermd vrouw, haar ongeluk tot misdaad te maken. Het is dus lafhartiger en te onbehendiger, omdat er in de familie van Emilie Claeys niemand ontbreekt dan een man, die een bourgeois en een christen was, gelijk de opstellers van 't Fondsenblad, maar die zijn plicht niet heeft gekweten en nu elders de orde, den eigendom, den godsdienst en de familie verdedigt.*”⁷⁸ Zelfs toen de waarheid aan het licht kwam met betrekking tot haar relatie met Vanderhaeghen, werd ze door geen enkele socialistische krant publiekelijk afgevalen.⁷⁹ Ze gaven toe dat Claeys een fout had begaan, maar toonden medelijden en gingen in de tegenaanval door te herhalen dat onzedelijkheid en overspel een uitzondering waren in de arbeidersklasse en de regel in de kerk en bij de burgerij.⁸⁰

Desalniettemin schreef Claeys later zelf dat “*die ongelukkige geschiedenis met Frans*” de aanleiding was voor haar breuk met de socialistische partij.⁸¹ Door de beschuldigingen in eerste instantie te ontkennen, gevolgd door het bewijs van het

Voorpagina van *La revendication des droits féminins*, het blad verbonden aan de Union pour la solidarité des femmes (Mundaneum, Centre d'Archives, Fonds féminisme)

tegendeel, plaatste Claeys de BWP mijns inziens in een lastig parket. Aanvankelijk beschouwden haar socialistische collega's de aanval van *Het Volk* als een laaghartige inmenging in een privéaangelegenheid.⁸² Toen Vanderhaeghen en Claeys echter op heterdaad werden betrapt, hadden de socialisten geen andere keuze dan publiekelijk te reageren om het gezichtsverlies voor de partij te beperken. In diezelfde periode was de Gentse socialistische sectie immers al verwickeld in andere schandalen, door interne dissidentie en vroegere antisocialistische campagnes.⁸³

Als we naar de ruimere context kijken, dan blijkt echter dat de problemen die de BWP had met Claeys, niet zo groot waren als de ontevredenheid van Claeys zelf over de BWP. Hier komt het cruciale conflict tussen het socialistische uitstel van de vrouwenemancipatie en Claeys' eisen voor vrouwenrechten in het spel. Claeys had scherpe kritiek op het 'masculinisme'⁸⁴ van de socialistische beweging. Van bij de aanvang van haar politieke carrière stelde ze de oprechtheid van de beloftes van haar mannelijke collega's in verband met vrouwenrechten in vraag.⁸⁵ Op het jaarlijkse partijcongres in 1892 verklaarde ze in naam van de Gentse vrouwen dat ze allerminst opgezet waren met het gebrek aan aandacht voor vrouwenstemrecht binnen de BWP.⁸⁶ Een jaar later herhaalde ze die kritiek: "*Nous voulons qu'on passe un peu de la théorie à la pratique.*"⁸⁷ Aangezien de partijleiding doof bleef voor de vrouweneisen, groeide Claeys' ontevredenheid. In het *Manifest door de Federatie der Vlaamsche Vrouwenbonden, gericht aan al de groepen, bij de Belgische Werkliedenpartij aangesloten* uit 1894, dreigden Claeys en Van Kol zelfs met een "seksenstrijd", een woordgebruik en een standpunt dat alle andere feministen steeds angstvallig vermeden en ontkenden.⁸⁸ Teleurgesteld door het gebrek aan vooruitgang inzake vrouwenrechten binnen de BWP, nam Claeys in 1895 ontslag uit de Landelijke Raad.⁸⁹

In datzelfde jaar verdwijnen ook haar bijdragen in *De Vrouw*. In de literatuur wordt gesuggereerd dat Claeys zich vanaf 1895 meer op de achtergrond hield en dat haar positie binnen de partij verzwakte, als gevolg van de publicatie van haar neomalthusiaans pamflet en het daaropvolgende politieonderzoek in 1894.⁹⁰ Dit lijkt onwaarschijnlijk, vermits Claeys niet de enige socialistische voorstander was van het gebruik van anticonceptiva en *Vooruit* de brochure steunde⁹¹, ook al stemde dit niet overeen met de visie van de meerderheid binnen de BWP.⁹² Bovendien was niet het neomalthusianisme, maar wel het artikel van Van Kol over seksuele opvoeding de oorzaak van het opzeggen van een heel aantal abonnementen op *De Vrouw*.⁹³ Drie bronnen suggereren onafhankelijk van elkaar een heel andere verklaring voor Claeys' afwezigheid op het publieke toneel: ze was ziek in 1895 en onderging een behandeling in Luxemburg.⁹⁴ Al deze elementen bevestigen de these van een "militante burn-out" van Vanschoenbeek, niet alleen mentaal, maar ook fysiek. Het schandaal rond de medeplichtigheid aan overspel in 1896 was slechts de laatste druppel.⁹⁵ Het feit dat haar naam publiekelijk door het slijk werd gehaald, was de fatale slag voor de politieke carrière van Claeys en in haar latere brieven lezen we hoe groot de impact ervan was. In 1909 lijkt Van Kol te hebben gesuggereerd dat Claeys, die zich intussen

al had bekeerd tot het protestantisme, een leidende rol zou kunnen opnemen in de evangelische gemeenschap in Gent⁹⁶, maar Claeys antwoordde: “Gij vergeet 1. dat ik E[milie] C[laeys] ben; 2. de treurige vermaardheid die ik geniet; 3. den haat die de katholieke partij mij zwoer; 4. het schandaal dat rond mijn naam werd gemaakt en waar ik nog steeds voor word gemedend en met de vinger gewezen. Neen, geloof mij, ik moet blijven ‘een stillen in den lande’ helpende troostende, opbeurende daar waar mijne hulp gevraagd wordt of noodig blijkt. Zooveel uw naam voor elke zaak een aanbeveling is zooveel is mijn naam eene afschrikking, de zaak die ik zou patroneeren ware op voorhand ge- en veroordeeld, en zou dra bezwijken onder het algemeene sarcasme, en dit vooral vanwege de katholieken, [...] Ge ziet dus, mijne bestemming is, stil en onbekend, eenvoudig en ootmoedig doen wat mijne hand te doen vindt, en hetgeen ook helemaal strekt met mijn wensch voortaan stil en vergeten te leven en te sterven.”⁹⁷

Haar brieven getuigen dat zij inderdaad deze helpende hand uitstak naar de zieken in haar wijk of naar een vroeger lid van de socialistische vrouwenvereniging, een vrouw die door haar familie werd verstoten, nadat ze ongehuwd zwanger was geworden van een man die haar vervolgens verliet.⁹⁸ Nog één maal, in 1900, keerde ze terug naar de socialistische vrouwen. Na enig aandringen van een vroegere vriendin en collega, vergezelde Claeys haar naar het socialistische vrouwencongres in het gebouw van Vooruit in Gent, maar de meerderheid van de aanwezigen en vooral de nieuwe leidster van de socialistische vrouwenbeweging, Isabelle Gatti de Gamond, maakten duidelijk dat ze er niet meer welkom was.⁹⁹

Besluit

Toen Emilie Claeys een relatie aanging met een gehuwde man, bracht ze niet de leer van Bebel over het vrije huwelijk in de praktijk. Het was geen bewuste ideologische keuze, maar eenvoudigweg een gelukkig intermezzo in een bewogen leven, een privéaangelegenheid die publiekelijk werd misbruikt om haarzelf en het socialisme in het algemeen in diskrediet te brengen. Nellie van Kol noemde haar weliswaar een “*amoureuse de race*”¹⁰⁰ maar als alleenstaande moeder uit de arbeidersklasse had ze niet de middelen om Bebels ideeën in de praktijk om te zetten. Ze slaagde er zelfs niet in om economische onafhankelijkheid te verwerven. Tot aan het einde van haar leven leefde Claeys met haar dochters in armoede en ze werd lange tijd financieel ondersteund door haar vrienden Nellie en Henri van Kol.¹⁰¹ Bebels boek *De Vrouw en het Socialisme* was een theoretische bron van inspiratie, die Claeys toeliet om haar persoonlijke ervaringen om te zetten in politiek activisme, maar ze was geen uitgesproken aanhangster van de vrije liefde of het vrije huwelijk. Een marginale, hoofdzakelijk intellectuele en duidelijk feministische stroming binnen de BWP sprak zich wel uit voor het vrije huwelijk, maar dan eerder als onderdeel van het debat over een ideale socialistische samenleving, in plaats van een concrete praktijk. Om de geschiedenis van Emilie Claeys binnen de BWP te kunnen evalueren, moeten we naar de ruimere context kijken, met name de relatie tussen feminisme en socialisme. Zowel Bebel als de BWP gaven immers

prioriteit aan de klassenstrijd en stelden aldus vrouwenemancipatie uit tot na de hypothetische socialistische overwinning. Claeys' eisen voor vrouwenrechten hier en nu vielen in dovemansoren. Haar feminisme was waarschijnlijk niet zozeer storend in de ogen van de Belgische socialistten, maar misschien eerder verwaarloosbaar.

Deze bijdrage is de uitbreiding van een paper, gepresenteerd op de Socialism & Marriage Conference (École des Hautes Études en Sciences Sociales, Parijs, 5-7 oktober 2006) en kadert in mijn lopende doctoraatsonderzoek: *(Trans)nationale netwerken, politieke identiteiten en individuele trajecten. Een sociale geschiedenis van de eerste feministische golf in België (ca. 1890–1918)*.

Met dank aan mijn promotor Gita Deneckere voor haar niet aflatende kritische steun en aan Christophe Verbruggen en Maarten Van Ginderachter voor hun adviezen. Verder wil ik ook Francisca de Haan, Mieke Aerts en Ulla Wikander bedanken voor hun commentaren die vooral richtinggevend zijn voor mijn verdere onderzoek. Tot slot dank ik ook Jan Art voor de redactionele revisie van deze tekst.

- (1) Brief van Emilie Claeys aan Nellie van Kol, 29 januari 1909, Internationaal Informatiecentrum en Archief voor de Vrouwenbeweging (IIAV), archief van Nellie van Kol (NVK), nr. 3. Na 1900 bekeerde Claeys zich tot het protestantisme en ze schreef deze terugblik op haar leven als een bekeringsverhaal. De 'beschaafde opvoeding' die Claeys naar eigen zeggen genoten had, kan een verklaring bieden voor haar intellectuele capaciteiten: ze was erg belesen, beheerste de Franse taal en was een goed schrijfster. Algemeen wordt echter aangenomen dat ze als dienstmeisje werkte bij deze burgerdames. Zie: P. VAN PRAAG, Emilie Claeys 1855–1943. In: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, 4(1978)11, p. 177.
- (2) G. VANSCHOENBEEK, Emilie Claeys (1855–1943). Feministische heilige, socialistische dissidente of speelbal van de wisselvalligheden van het lot? Een kleine oefening in historische kritiek. In: *Brood & Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, (1996)3, p. 69. Claeys heeft deze club niet opgericht, zoals vaak wordt aangenomen. Ze werd lid rond 1888, om kort daarna ontslag te nemen, aangezien de vereniging niet erg actief was, gedomineerd werd door mannen en enkel gebruikt voor propagandadoeleinden. Brief van Emilie Claeys aan Wilhelmina Drucker, 2 januari 1892, IIAV, Nationaal Bureau voor Vrouwenarbeid (NBV), documenten van W. Drucker, nr. 479, gepubliceerd in: M. AERTS & M. EVERARD, *Forgotten Intersections. Wilhelmina Drucker, Early Feminism and the Dutch-Belgian Connection*. In: *Belgisch Tijdschrift voor Filologie en Geschiedenis*, 77(1999)2, p. 468-471.
- (3) M. AERTS & M. EVERARD, *Forgotten Intersections* [...], p. 453 en 461; E. GUBIN, V. PIETTE, C. JACQUES, Les féminismes belges et français de 1830 à 1914: une approche comparée. In: *Le Mouvement Social*, (1997)178, p. 63. Deze Union pour la solidarité des femmes werd op 1 december 1892 gesticht in Brussel door Julia van Marcke de Lummen. De Franse feminist Léon Richer was erevoorzitter en de secretarissen waren E. La Nauze en L. Verbist. In april 1893 werd Nellie van Kol de voorzitter. Zie circulaire van de Union pour la solidarité des femmes, IIAV, NBV, nr. 459; Feuille volante XLV de la Ligue du Bien Public et Solidarité des femmes réunis, IIAV, NVK, nr. 127; Revendication des droits féminins, 20/05/1893. Er is erg weinig bekend over deze organisatie. Verder onderzoek naar deze groep is een onderdeel van mijn lopend doctoraatsproject.
- (4) H.Q. RÖLING & B. REINALDA, Jacoba Maria Petronella Porreij (Nellie van Kol). In: *Biografisch Woordenboek van het Socialisme en de Arbeidersbeweging in Nederland*, 8(2001), p. 204-208.
- (5) E. GUBIN, V. PIETTE, C. JACQUES, Les féminismes belges et français [...], p. 61-62.
- (6) P. VAN DEN DUNGEN, Les divisions du féminisme belge avant 1914. In: *Sextant*, 1(1993), p. 29.

- (7) G. VANSCHOENBEEK, Emilie Claeys [...], p. 67-81.
- (8) P. VAN DEN DUNGEN, Emilie Claeys. In: E. GUBIN e.a. (red.), *Dictionnaire des femmes belges, XIXe et XXe siècles*, Bruxelles: Éditions Racine, 2006, p. 106.
- (9) H. PEEMANS-POULLET, Le contrôle des naissances chez Emilie Claeys: féminisme ou néomalthusianisme? In: D. DE WEERDT (red.), *Gender and Class in the 20th Century. Inaugural Session of the International Seminar Socialism and Sexuality*, Gent: Amsab-ISG/MIAT, 2000, p. 103: "De toutes manières, une étude d'ensemble de l'évolution des idées d'Emilie Claeys et d'ailleurs du journal *De Vrouw* reste à faire."
- (10) E. CLAEYS, *Een woord aan de vrouwen*, Gent: Foucaert, 1891, p. 11-12. Cf. "Women should expect as little from men as workers from the bourgeoisie." A. BEBEL, geciteerd in: A. LOPEZ & G. ROTH, *Men's Feminism. August Bebel and the German Socialist Movement*, Amherst N.Y: Humanity Books, 2000, p. 73.
- (11) E. CLAEYS, *Een woord aan de vrouwen* [...]. Claeys verwijst naar de ideeën van Paulus en Tertulianus en citeert rechter Kingman van Wyoming, referenties en citaten die ook door Bebel worden gebruikt. Ze ontleent letterlijk Bebel's argumenten in verband met vrouwenstemrecht. Zie A. BEBEL (vertaald door Silvia), *De Vrouw en het Socialisme*, Gent: Foucaert, 1891, p. 231.
- (12) E. CLAEYS, De rechten der vrouw verdedigd op het Congres der Vrijdenkers te Herstal. In: *De Vrouw*, 15/07/1893, p. 4.
- (13) R.M. POPA, The Socialist Project for Gender (In)Equality: A Critical Discussion. In: *Journal for the Study of Religions & Ideologies*, 2(2003)6, p. 58.
- (14) N. BRACKE, De BWP en de relatie tussen geslacht en politiek. Een erkenning van de reglementering van de vrouwenarbeid (1885-1914). In: D. DE WEERDT e.a., *Begeerte heeft ons aangeraakt. Socialisten, sekse en seksualiteit*, Gent: AMSAB, 1999, p. 113-128.
- (15) E. CLAEYS, Internationaal socialistisch arbeiderscongres te Zürich. Verslag over punt 6 der dagorde: Bescherming der Arbeiders. In: *De Vrouw*, 15/09/1893, p. 6.
- (16) R.M. POPA, The Socialist Project for Gender (In)Equality [...], p. 58-59; E. CLAEYS, Internationaal socialistisch arbeiderscongres [...], p. 6.
- (17) A. BEBEL, *De Vrouw en het Socialisme* [...], p. 421-422.
- (18) E. CLAEYS, *Een woord aan de vrouwen* [...], p. 9.
- (19) E. CLAEYS, *Een woord aan de vrouwen* [...], p. 8.
- (20) E. CLAEYS, Uit de gemengde berichten der maand maart. In: *De Vrouw*, 15/04/1894, p. 5.
- (21) P. VAN PRAAG, Emilie Claeys [...], p. 180 en p. 186; H. PEEMANS-POULLET, Le contrôle des naissances [...], p. 92, 99.
- (22) M. BOSCH, Van 'bijzonder mens' tot 'abnormale vrouw': psychoanalyse, gender en biografie. In: R. BINDELS & B. VAN MELICK (red.), *Oude levens, nieuwe kwesties*, Dag van de biografie, Roermond: Huis van de Kunsten Limburg, 2007, p. 103-104.
- (23) E. CLAEYS, Het nieuwe wetsontwerp (vervolg). In: *De Vrouw*, 05/01/1895, p. 101.
- (24) Brief van Emilie Claeys aan Nellie van Kol, 29 januari 1909, IIAV, NVK, nr. 3.
- (25) Deze vaststelling verschilt van de analyse van Claeys' neomalthusiaans pamflet, waarin een traditioneel beeld naar voren komt van de vrouw als "un être pour les autres". In tegenstelling tot haar radicale eisen voor gelijke rechten voor vrouwen, zijn Claeys' denkbeelden op het vlak van reproductie veel gematigder en minder uitgesproken. Zie: H. PEEMANS-POULLET, *Le contrôle des naissances* [...], p. 103.
- (26) A. BEBEL, *De Vrouw en het Socialisme* [...], p. 69-81, 422.
- (27) H. PEEMANS-POULLET, Le contrôle des naissances [...], p. 98, 101.
- (28) K. OFFEN, *European Feminisms 1700-1950. A Political History*, Stanford: Stanford UP, 2000, p. 167-170.
- (29) Brief van E. La Nauze aan Louis Frank, 13/06/1894, Koninklijke Bibliotheek van België (KBR), Papiers Frank, II/7793, n° 1.
- (30) NELLIE, Een woord aan de vrouwen. In: *De Vrouw*, 15/08/1893, p. 2.
- (31) *De Vrouw*, 15/07/1893, p. 1.
- (32) N. VAN KOL, geciteerd in: D. DE WEERDT, *Free Love = Free Marriage. 'Free Love' and the Belgian Socialists, 1880-1914*, paper voor de workshop Free Love and the Labour Movement, IISG, Amsterdam, 6 oktober 2000, p. 2.
- (33) NELLIE, Boekbeoordeling (Prof. Ribbing, Sexuele hygiëne). In: *De Vrouw*, 15/04/1894, p. 5.
- (34) NELLIE, Uit Bebel's boek. Socialisatie van den staat. In: *De Vrouw*, 05/06/1895, p. 187.
- (35) NELLIE, Union pour la solidarité des femmes. In: *La revendication des droits féminins*, 20/05/1893, p. 118-124.

- (36) NELLIE, Union pour la solidarité des femmes [...], p. 121.
- (37) D. DE WEERDT, Free Love = Free Marriage [...], p. 2.
- (38) NELLIE, Boekbeoordeling. In: *De Vrouw*, 24/06/1894, p. 4.
- (39) NELLIE, Boekbeoordeling. In: *De Vrouw*, 24/06/1894, p. 6.
- (40) Circulaire van de Union pour la solidarité des femmes, IIAV, NBV, nr. 459.
- (41) Brief van E. La Nauze aan Louis Frank, 13/06/1894, KBR, Papiers Frank, II/7793, nr. 1.
- (42) Nellie van Kol was zelf gehuwd met de Nederlandse socialist Henri van Kol. Van de meeste andere leden van de Union zijn geen biografische gegevens beschikbaar. Sommigen waren "mesdemoiselles", dus theoretisch gezien is het wel mogelijk dat zij een vrij huwelijk aangingen.
- (43) *Vooruit*, 02/05/1893.
- (44) *Vooruit*, 01-02/04/1894.
- (45) *Vooruit*, 05/03/1891 en 09/03/1891.
- (46) SILVIA, Voorbericht. In: A. BEBEL, *De Vrouw en het Socialisme* [...], p. 1.
- (47) P. VERBRUGGEN, Het land waar de vrouw een mens is... De visie van de socialisten op gezin, huwelijk en seksualiteit van het interbellum tot vandaag. In: D. DE WEERDT e.a., *Begeerte heeft ons aangeraakt* [...], p. 85.
- (48) *Le Peuple*, 31/06/1891.
- (49) L. PEIREN, Socialisme en vrouwen(beweging) in de tweede helft van de 19de eeuw. In: D. DEWEERDT e.a., *Begeerte heeft ons aangeraakt* [...], p. 61-65.
- (50) J. DESTRIÉE, *Le socialisme et les femmes*. Conférence donnée à la Maison du Peuple de Charleroi-Nord (Roton), par Jules Destrée, le 1er mai 1897, Bruxelles: Le Peuple, 1897.
- (51) L. PEIREN, Socialisme en vrouwen(beweging) [...], p. 72.
- (52) M. VAN GINDERACHTER, *Het rode vaderland. De vergeten geschiedenis van de communautaire spanningen in het Belgische socialisme voor WO I*, Tielt/Gent: Lannoo/Amsab-ISG, 2005, p. 28-30; H. DEFOORT, *Werklieden bemint uw profijt! De Belgische sociaaldemocratie in Europa*, Tielt/Gent: Lannoo Campus/Amsab-ISG, 2006; G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent. De wortels van de sociaal-democratie in Vlaanderen*, Baarn/Gent: Hadewijch/AMSAB, 1995.
- (53) Brief van Emilie Claeys aan Wilhelmina Drucker. In: M. AERTS & M. EVERARD, *Forgotten Intersections* [...], p. 468-471.
- (54) Bijvoorbeeld het artikel over de socialistische vrouwenvereniging in *Vooruit*, 21/01/1888, waarin vrouwen worden aangesproken als echtgenotes en moeders, die "engelen" van het huishouden moeten zijn. In een brief, gepubliceerd in *Vooruit*, 22/03/1891, onder de titel *Gewettigd protest* en getekend door een van de leden van de Propagandaclub voor vrouwen verandert de toon radicaal: het is een krachtige oproep voor vrouwenrechten, waarin een beroep wordt gedaan op de vrouwelijke eigenwaarde en autonomie. De inhoud en de toon van de brief, evenals de timing, doen vermoeden dat dit de eerste publieke daad van Emilie Claeys was.
- (55) Mieke Aerts heeft al aangetoond dat er via Wilhelmina Drucker een politieke transfer plaatsvond van het Nederlandse naar het Belgische feminisme. De mogelijke rol van de Nederlandse socialistinnen in Gent zou een ander en vroeger aspect kunnen zijn van de transnationale feministische connecties tussen Nederland en België. M. AERTS, *Feminism from Amsterdam to Brussels in 1891: Political Transfer as Transformation*. In: *European Review of History*, 12(2005)2, p. 367-382.
- (56) SILVIA, *De vrouw in de maatschappij*, Gent: Foucaert, 1888; F. DIETEREN & I. PEETERMAN, *Vrije vrouwen of werkmansvrouwen? Vrouwen in de Sociaal-Democratische Bond (1879-1894)*, Utrecht: Fischluc, 1984, p. 47.
- (57) Zie de biografische inleiding van Atie van der Horst bij de inventaris van het archief van Nellie van Kol, http://www.iiav.nl/inventarissen/Kol_inv.doc.
- (58) Brief van Emilie Claeys aan Wilhelmina Drucker. In: M. AERTS & M. EVERARD, *Forgotten Intersections* [...], p. 468-471. In een brief aan Domela Nieuwenhuis kloeg Van der Veer dat *Vooruit* weigerde zijn artikel over vrouwenstemrecht te publiceren, omdat ze daar niet voor ijverden. Zie: brief van 2 maart 1892, IISG, F. Domela Nieuwenhuis archives, II, c 16. Uiteindelijk werd het artikel met expliciet bemoedigende woorden aan het adres van Emilie Claeys, in de *Volkswacht* gepubliceerd. J.K.v.d.V., *Algemeen stemrecht ook voor de vrouw*. In: *De Volkswacht*, 15/11/1891.
- (59) P. MATTHYS, *Karel Beerblock: levensbeschrijving van een Gents socialistisch militant (1854-1918)*, UGent, licentiaatsverhandeling, 2002, p. 54-60.
- (60) G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent* [...], p. 242.

- (61) NELLIE, Een portret. In: *De Vrouw*, 28/04/1895, p. 163.
- (62) *Vooruit*, 07/01/1891.
- (63) *Vooruit*, 01-02/04/1894.
- (64) *Le Peuple*, 14/11/1896; *Vooruit*, 16/11/1896.
- (65) *Vooruit*, 16/11/1896.
- (66) *Le Bien Public*, 06/10/1896.
- (67) *Het Volk*, 06/10/1896.
- (68) Brief van Emilie Claeys, gepubliceerd in *Vooruit*, 07/10/1896.
- (69) *Vooruit*, 10/10/1896.
- (70) *La Flandre Libérale*, 10/11/1896.
- (71) *Vooruit*, 11/11/1896.
- (72) G. VANSCHOENBEEK, Emilie Claeys [...], p. 70-71.
- (73) *Vooruit*, 11/11/1896
- (74) *Het Volk*, 18-19/10/1896.
- (75) *Het Volk*, 06/10/1896.
- (76) s.n., *Emilie Claeys, of het socialisme in praktijk*, Gent: Het Volk, 1896.
- (77) *Le Bien Public*, 06/10/1896; M. MARMO MULLANY, Sexual Politics in the Career and Legend of Louise Michel. In: *Signs*, 15(1990), p. 315.
- (78) *Vooruit*, 09/10/ 1896.
- (79) Zie ook G. VANSCHOENBEEK, Emilie Claeys [...], p. 74-75.
- (80) *Vooruit*, 12/11/1896; *Le Peuple*, 13/11/1896 en 14/11/1896.
- (81) Brief van Emilie Claeys aan Nellie van Kol, 29 januari 1909, IIAV, NVK, nr. 3.
- (82) *Vooruit*, 11/11/1896.
- (83) G. VANSCHOENBEEK, *Novecento in Gent [...]*, p. 35-37; M. VAN GINDERACHTER, *Vaderland in de Belgische Werkliedenpartij [...]*, p. 288.
- (84) K. OFFEN, *European Feminisms [...]*, p. 169.
- (85) In de brief aan Wilhelmina Drucker schreef ze dat ze weinig vertrouwen had in de belofte van de Gentse socialisten om ook voor vrouwenstemrecht te ijveren tijdens de campagne voor algemeen stemrecht. Brief van Emilie Claeys aan Wilhelmina Drucker In: M. AERTS & M. EVERARD, *Forgotten Intersections [...]*, 468-471.
- (86) BWP/POB, POB congrès 1892: 8e congrès annuel, Bruxelles: POB, 1892, p. 56.
- (87) BWP/POB, POB congrès 1893: 9e congrès annuel, Bruxelles: POB, 1893, p. 65.
- (88) *Manifest door de Federatie der Vlaamsche Vrouwenbonden, gericht aan al de groepen, bij de Belgische Werkliedenpartij aangesloten, gedaan te Brussel, in zitting van 6 maart 1894* (IIAV, NBV, nr. 459). Afgezien van dit manifest is niets bekend over deze federatie. Tot nog toe werd algemeen aangenomen dat de Federatie van Socialistische Vrouwengroepen pas in 1901 werd opgericht. Zie L. PEIREN, *Socialisme en vrouwen(beweging) [...]*, p.75.
- (89) BWP/POB, POB congrès 1895: 11e congrès annuel, Bruxelles: POB, 1895, p. 65; *Le Peuple*, 15/11/ 1896.
- (90) H. PEEMANS-POULLET, *Le contrôle des naissances [...]*, p. 93; P. VAN DEN DUNGEN, Emilie Claeys [...], p. 106.
- (91) *Vooruit*, 03/04/1894. Zie ook: L. PEIREN, *Socialisme en vrouwen(beweging) [...]*, p. 69-70; K. CELIS, *Socialisme en seksuele fraude. De houding van de Belgische socialisten tegenover abortus en anticonceptie (1880–1990)*. In: D. DE WEERDT e.a., *Begeerte heeft ons aangeraakt [...]*, p. 181-205.
- (92) P. VAN DEN DUNGEN, Emilie Claeys: une féministe socialiste. In: *Cahiers marxistes*, (1993)191, p. 66; H. PEEMANS-POULLET, *Le contrôle des naissances [...]*, p. 95.
- (93) NELLIE, Aan onze getrouwen. In: *De Vrouw*, 20/01/1895, p. 1-2; NELLIE, Onze strijd. In: *De Vrouw*, 03/02/1895, p. 1-2.
- (94) NELLIE, Opvoeding. In: *De Vrouw*, 12/10/ 1895, p. 52; A. BRON, Emilie Claeys. In: *Le Peuple*, 14/11/1896; *Van uit den Vreemde, Evolutie*, 08/05/1895.
- (95) G. VANSCHOENBEEK, Emilie Claeys [...], p. 80.
- (96) Emilie Claeys was een trouwe bezoeker geworden van de Evangelisch-Hervormde Gemeente in Gent, P. VAN PRAAG, Emilie Claeys [...], p. 192.
- (97) Brief van Emilie Claeys aan Nellie van Kol, 27 mei 1909, IIAV, NVK, nr. 3.
- (98) Brief van Emilie Claeys aan Nellie van Kol, ongedateerd 1901 en 6 september 1907, IIAV, NVK, nr. 3.
- (99) Brief van Emilie Claeys aan Nellie van Kol, 13 november 1901, IIAV, NVK, nr. 3.
- (100) Brief van Nellie van Kol aan Aletta H. Jacobs, 27 maart 1897, IIAV, archief van Aletta H. Jacobs, nr. 204.
- (101) In een brief uit 1916 vermeldt Nellie van Kol dat Claeys een maandelijks toelage van 100 mark van haar ontvangt. Nellie van Kol aan J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard, Brabants Historisch Informatie Centrum (Nederland), Archief van de Vlaamse beweging, toegangnr. 233, inventarisnr. 959.